

İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Din ve Modernleşme -Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği-

Religion and Modernization in Theology Faculty Students -The Case of Sivas Cumhuriyet University-

Şaban Erdiç

Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Din Sosyolojisi Anabilim Dalı

Assoc. Professor, Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology

Department of Sociology of Religion

Sivas/Türkiye

serdic07@hotmail.com orcid.org/0000-0001-9453-2072

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 05 August/Ağustos 2022

Accepted/Kabul Tarihi: 09 November/Kasım 2022

Published/Yayın Tarihi: 15 December/Aralık 2022

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Volume/Cilt: 26 **Issue/Sayı:** 3 **Pages/Sayfa:** 1021-1035

Cite as/Atıf: Erdiç, Şaban. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Din ve Modernleşme-Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği-". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/3 (Aralık 2022), 1021-1035. <https://doi.org/10.18505/cuid.1156818>

Erdiç, Şaban. "Religion and Modernization in Theology Faculty Students -The Case of Sivas Cumhuriyet University-". *Cumhuriyet Theology Journal* 26/3 (December 2022), 1021-1035. <https://doi.org/10.18505/cuid.1156818>

* Araştırma için Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığının 28 Haziran 2022 tarihli 30 sayılı kararı ile etik onayı alınmıştır./Ethical approval was obtained for the study with the decision of Atatürk University Social and Human Sciences Ethics Committee on 28 June 2022 with the number 30.

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology/Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Şaban Erdiç).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Religion and Modernization in Theology Faculty Students -The Case of Sivas Cumhuriyet University-

Abstract: In the context of the main principles, modernity has affected the relationship of individuals with society in two ways; either by promoting a comprehensive individualization or by paradoxically surrendering individual freedoms to new relations due to the many risks it carries. In the modernization process, religion has been affected not only in the context of traditional and everyday patterns; but also, it has been significantly influenced in terms of its dimensions corresponding to the public space. This study examined the relationship between religion and modernization in the sample of Theology Faculty at Sivas Cumhuriyet University which is an organized and official field of religion. The aim of the research is to understand and explain the aspects of modernization in theology faculties that look at individual identity through some concepts such as religion and world designs, pluralism, perspectives on lifestyles, attitudes towards gender, and consumption. In line with these goals, the article problematizes the relations between the attitudes and behaviors of the participants due to modernization and the religious theory of orthodox Islam, political secularism, globalization, and socioeconomic and cultural environments. Within a qualitative method, the research was planned as a "single event" study. With the help of semi-structured interview questions, the data obtained from a sample group consisting of male and female students from different classes by techniques such as "problem-centered interview", "narrative", "participated observation" were theoretically analyzed from interactionist, ethnomethodological, and phenomenological perspectives. Considering its sources, theology in Turkey was shaped under the intense influence of Jacobin and elitist political secularism during the first three quarters of the Republic. In the last quarter of its century-old history, it can be said that a conservative, Islamist secularism was effective there. In this context, the status accorded to religion by the political institution in its authoritarian structure in Turkey, on the one hand, makes sense in terms of the shape and direction of religion and society relations, on the other hand, it gives an idea about the general situation of theology as an official educational institution and the contents of the roles and functions expected from it. For this reason, it is understood that the future of theology in Turkey will be shaped depending on the politics, religion, human, and society paradigms of the political bureaucracy for now, whether in terms of human resources and public visibility or within the scope of the relations of institutional religion with society. All these are related to the social realities as well as the central position and character of politics in the society in Turkey. Besides, these realities strongly show the close relationship of theology with Turkish modernization. For this reason, in this study, political secularism has been seen as an important component of religion and modernization relations in theology. However, this relationship is not with a one-sided point of view that secularism affects theology; from the perspective that theology also affects the direction and forms of modernization and secularization in Turkey, it is discussed in a mutual way. As a matter of fact, as it can be seen, while theology was functionalized for the construction of the nation-state and a secular society paradigm in most of the history of the republic, it also produced an alternative, Islamic secularization related to a postmodern ethics by approaching the ontological, epistemological, and aesthetic designs of religion and world of environmental movements in more modern periods. Today, theology students, like every student, are faced with fluidizing all the artificial and natural boundaries of modernity and their traditional environments outside their own borders, and at the same time being a member of a wider world without borders. These developments, which clearly point to a change in attitude and attitude towards the secular field, are not only for theology students to reach new values in religion and world relations; it has also been important in the context of their entering into very important conflicts and tensions in the context of their individual identities. Finally, when it was associated with "orthodox Islam", it was seen that this new socialization environment and the tension created by these created a series of alienation in theology in the context of gender, lifestyles, leisure activities, and consumption.

Keywords: Sociology of Religion, Religion and Modernization, Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Postmodern Ethics

İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Din ve Modernleşme -Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği-

Öz: Modernite, üzerine oturduğu ilkeler bağlamında çok genel olarak bireylerin toplumla ilişkisini ya keskin bir bireyselleşmeyi teşvik etmek ya da taşıdığı pek çok riskten dolayı bireysel özgürlükleri çelişkili bir şekilde yeni bağıntılara teslim etmek yönünde iki türlü etkilemiştir. Modernleşme sürecinde din bu sosyal değişimlerden sadece geleneksel ve gündelik kalıpları bağlamında değil; kamusal alana karşılık gelen boyutları yönüyle de önemli şekilde etkilenmiştir. Bu çalışma Sivas Cumhuriyet Üniversitesi örneğinde örgütlü ve resmî bir din alanı olarak ilahiyat fakültelerinde din ve modernleşme ilişkisini incelemiştir. Araştırmanın amacı bugün ilahiyat fakültelerindeki modernleşmenin bireysel kimliğe bakan yönlerini din ve dünya tasarımları, çoğulculuk, yaşam tarzlarına bakış, toplumsal cinsiyetle ilgi tavırlar, tüketim gibi kimi kavramlar üzerinden anlamak ve açıklamaktır. Bu hedefler doğrultusunda makalede katılımcıların modernleşmeye bağlı tutum ve davranışları ile kitabi İslam'ın din teorisi, politik sekülerizm, küreselleşme, sosyoekonomik ve kültürel çevreleri arasında ne tür ilişkiler olduğu problematize edilmiştir. Nitel bir yöntem

dâhilinde araştırma bir “tekil olay” incelemesi olarak planlanmıştır. Yarı-yapılandırılmış mülakat soruları yardımıyla farklı sınıflardaki erkek ve kız öğrencilerden oluşan bir örneklem gruptan “sorun merkezli görüşme”, “anlatı”, “katılımlı gözlem” gibi tekniklerle elde edilen veriler kuramsal olarak etkileşimci, etnometodolojik ve fenomenolojik perspektiflerden çözümlenmiştir. Kaynaklarına bakıldığında Türkiye’de ilahiyat Cumhuriyet’in ilk üç çeyreği boyunca jakoben, elitist politik sekülerizmin yoğun etkisi altında şekillenmiştir. Yüzyıllık tarihinin son çeyreğinde ise orada önemli ölçüde muhafazakâr, İslamcı bir sekülerizmin etkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Türkiye’de her hâlükârda otoriter yapısı içinde siyaset kurumunun dine tanıdığı statü bir taraftan din ve toplum ilişkilerinin şekli ve yönü bakımından bir anlam ifade ederken diğer taraftan resmî bir eğitim kurumu olarak ilahiyatın genel durumu, kendisinden beklenen rol ve işlevlerinin içerikleri hakkında da fikir verici olmuştur. Bu sebeple ister insan kaynakları ve kamusal görünürlükleri yönünden olsun isterse kurumsal dinin toplumla ilişkileri kapsamında olsun Türkiye’de ilahiyatın geleceğinin şimdilik siyasal bürokrasinin siyaset, din, insan, toplum paradigmalarına bağlı olarak şekilleneceği anlaşılmaktadır. Bütün bunlar Türkiye’de siyasetin toplumdaki merkezi konumu ve karakteri yanında toplumsal gerçekliklerle de ilgili bir durumdur. Öte yandan bu gerçeklikler güçlü bir şekilde ilahiyatın Türk modernleşmesiyle yakından ilişkisini de göstermektedir. Bu sebeple çalışmada politik sekülerizm ilahiyatlardaki din ve modernleşme ilişkilerinin önemli bir bileşeni olarak görülmüştür. Fakat bu ilişki sekülerizmin ilahiyatı etkilediği şekilde tek taraflı bir bakış açısıyla değil; ilahiyatın da Türkiye’deki modernleşme ve sekülerleşmenin yönü ve biçimleri üzerinde etkiler bıraktığı perspektifinden hareketle karşılıklı bir şekilde ele alınmıştır. Nitekim görüldüğü üzere ilahiyatlar cumhuriyet tarihinin büyük bir kısmında ulus- devlet inşası ve seküler bir toplum paradigması için işlevselleştirilmiş iken daha modern dönemlerde çevresel hareketlerin ontolojik, epistemolojik ve estetik din ve dünya tasarımlarına yaklaşarak postmodern bir etikle de ilgili alternatif, İslami bir sekülerleşme de üretmiştir. Bu çalışmada, ilahiyatlarda din ve modernleşme ilişkisinin anlaşılmasına dönük öne çıkarılan diğer bir bileşen buralarda öğrenim gören öğrencilerin sosyoekonomik ve kültürel tabanlarıdır. Önümüzdeki yıllarda Türkiye’de din ve siyaset ilişkilerinin nasıl şekilleneceği ve bundan dolayı toplumdaki farklı kesimlerin ilahiyata ilgiler odağında nasıl tavır alacağı şimdiden birtakım belirsizlikler taşısa da bugün ilahiyatın öğrenci kaynağını neredeyse tamamen alt ve alt-orta sınıfların domine ettiği açıktır. Araştırmada ilahiyatlardaki modernleşme sürecinde bu çevrelerin yaşam koşulları ve biçimleri yanında yaşama disiplinlerinin de önemli etkileri olduğu değerlendirilmiştir. Konu bağlamında modernleşmenin diğer bir bileşeni olarak küreselleşme öne çıkarılmıştır. Bu çerçevede ilahiyat öğrencileri her öğrenci gibi kendi toplumsal ve coğrafi sınırları dışında modernitenin ve kendi geleneksel çevrelerinin sunî ve doğal bütün sınırlarını akışkanlaştırma ve aynı zamanda sınırları olmayan daha geniş bir dünyanın üyesi olmak ile karşı karşıya gelmiştir. Açıkça seküler alana dair bir tutum ve tavır değişikliğini işaret eden bu gelişmeler ilahiyat öğrencilerinin sadece din ve dünya ilişkileri konusunda yeni değerlere ulaşması bakımından değil; aynı zamanda bireysel kimlikleri bağlamında çok önemli çatışma ve gerilimler içine girmeleri bağlamında da önemli olmuştur. Nihayet “kitabî İslam” ile ilişkilendirildiğinde bu yeni toplumsallaşma çevresinin ve bunların yarattığı gerilimin ilahiyatlarda toplumsal cinsiyet, yaşam tarzları, boş zaman faaliyetleri ve tüketim bağlamında bir dizi yabancılaşmalar ortaya çıkardığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Din ve Modernleşme, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Postmodern Etik

Giriş

Modernite ve ona bağlı olarak gelişen süreçler pek çok çelişki ile bugün de yoluna devam etmektedir. Aydınlanmanın akılcılaştırma fikri etrafında gelişen bu modernlik paradigması sonuçta bir taraftan bireyin geleneksel ve dinî bağlardan kurtulmasını teşvik ederken diğer taraftan onu bireysel özgürlüklerini kısıtlama pahasına yeni tarz bağımlılıklarla bu kez yeni türden kolektivitelere bağlamıştır. Bu durum biri bireysel kimlikle, diğeri yeni toplumsal kimlikle ilgili farklı sembolik evrenlerde inşa edilmiş iki gerçeklik alanı ortaya çıkarmıştır. Birinci bağlamda modernite bireyin yaşadığı dünyayı rasyonel olarak algılamasını, bireysel özerklik uğruna çalışmasını salık vermiştir. Yanı sıra bu çerçevede modernite 20. yüzyıl boyunca, eğitim için yapılan yatırımların kişinin pazar ve piyasa değerini artırdığına ve iş hayatında onun terfi ve ödüllendirilmesine imkân tanıdığına bireyleri ikna ederek başarı yönelimli bir bireycilik algısı da yaratmıştır. İkinci bağlama gelince insanlar kendilerini geleneksel geçmişlerinden kurtarmaya yarayacak kültürel bir özgeçmiş için daha az imkâna; fakat buna mukabil toplumsal kimlikleri dışsallaştıracak daha fazla gerçekçeye sahiplerdir. Bu sebeple bireyselleşmiş, büyüsü bozulmuş akılcı bir toplumda yaşayan bireyler yabancılaşmışlar ve akıl ile duygu arasındaki zıtlık ve çelişkiyi aşmak için toplumsal bir marjinde kimlik arayışına girmişlerdir. Bir anlamda hayatın yeniden anlamlı kılınması girişimi olan bu gerilimli alan bireyi bâtını-asketik bir temasa yönlendirebildiği gibi aydınlanmadan ilhamını alan seminerlerden astrolojiye, klasik iktidar kaynaklarından alternatif iktidar kaynaklarına, meditasyondan Headlees Way’e birtakım Yeniçağ hareketlerine veya alternatif tıp eğilimleri üzerinden başka toplumsal bir kimliğe

de bağlayabilmiştir. Bu tarz bir kimliklenmenin günümüzde resmî rasyonel kurumlara bile nüfuz etmesi modernliğin birey üzerinde yarattığı söz konusu gerilimi anlamak için önemli veriler içermektedir.¹

Modernleşme sürecinde yaşanan, modernitenin bu kimliklere dair ana akım ayrışma noktalarına paralel olarak dinin de bundan etkilendiği bir gerçektir. Nitekim bireyselliğin özerk karakteri modernleşme ile birlikte dinde özelleşme (privatism) gibi bir eğilim açığa çıkarırken sürecin bağımlılığa yol açan doğası bazen daha radikal/kapalı bazen daha uyumlu/açık dinsel kolektiviteleri farklı bir şekilde yeniden gündeme getirmiştir. Bu modern mecraları bizzat modernitenin ortaya çıktığı Batılı şartlar yanında modernleşmenin kendi sosyolojisi de şekillendirmiştir.

Özsel ve işlevsel tanımlarına² yansıdığı şekilde din, beşeri zihnin kurgusu olmayan; bilakis kutsalın özünden kaynaklı bir anlam çerçevesinde ifade edildiği gibi beşeri tabiatın bir ürünü olarak da anlamlandırılmaktadır. Dinin seküler görüntüleri insanın ve doğanın mahiyetine ilişkin bakış açısında meydana gelen kökten değişimle ilişkilidir.³ Fakat bu bakış açıları yine Batı modernliğinin hegemonik tavrıyla ilişkili olmak yanında şüphesiz toplumların ve hatta oradaki sosyal kategoriler ve grupların her bakımdan kendi soykütükleriyle de yakından ilgilidir. Dolayısıyla dinsel ve seküler olanın karşılaşması bir taraftan medeniyetler arası bir anlam kazanırken diğer taraftan ulusal ve yerel anlamlar ortaya çıkarmaktadır. Bu diyaloji, sekülerliğin her alanda farklı kültürel deneyimlere sahip olduğunu gösterir.⁴ Bu bağlamda Türkiye’de ilahiyat -siyasal iktidarların dinsel ve seküler sınırlarına göre farklı dönemlerde farklı içerikler ve görüntüler sunduğu veya oradaki insan unsurunun gelenekle modernlik arasındaki sıkışmışlığı aşmaya çalışırken yaşadığı gerilimler dikkate alındığında- hem Batı tarzı sekülerizmin hem de buna karşı ulusal ve kültürel tepkiselliğin görülmesi açısından ilginç bir örnektir.

İlahiyatlar 2000’lerin ilk yıllarına kadar ulus-devletin inşası için araçsallaştırılmıştır. Daha yakın dönemlerde ise entelektüel çizgisi yanında politik rolünü de açık edecek şekilde farklı isimlerle sayıları hızlı bir şekilde artan bu yüksek din öğretimi birimleri yeni Müslüman kimliği üzerinden kurgulanan dindar nesil tasarımının güçlü bir temsil alanına dönüştürülerek yeniden üretilmiştir. Öte yandan son dönemlerde din- siyaset ilişkilerinin görece ılımlı bir yol üzerinde ilerlemesi, ekonomik sorunlar ve iktidarın kendisini yeniden tahkim etme hedefleri etrafında politik taraflar arasında kızıyan rekabet, dini gruplar için her zamankinden daha farklı bir alan açmıştır. Bu durum, siyasi kozlarının farkında olan dinî grupların ilahiyatın bu yeniden inşası sürecinde ondan hak talep etmeleri sonucunu doğurmuştur. Yakın dönemlerde uzunca gündemde kalan ve bugün de etkileri gözlemlenen müfredattaki felsefe ve din bilimi derslerinin temsili konusundaki tartışmalar, belirtildiği gibi isim arayışları ve çevresel hareketlerin bahse konu talepleri ile değişimin yarattığı yeni ihtiyaçlar ilahiyatın söz konusu yeni değer mekanizması hakkında önemli çıkarımlar sunabilir. Bütün bunların yanında ilahiyatın asli unsuru olarak öğrenci kitlesine bakıldığında onların sosyolojik tabanları arasında -bilgi ve değer bağlamında değil- kayda değer bir farklılaşmanın ortaya çıktığını söylemek henüz erkendir. Fakat yeni gündelik hayatın ürettiği yaşam tarzı tercihleri içinde ilahiyat fakültesi öğrencileri bugün boş zaman faaliyetlerinden giyim kuşama, arkadaşlık ilişkilerinden kitle iletişimiyle ilişkilere kadar geniş bir alanda sosyolojik kökenleriyle modern gelişmelerin kesişim noktalarında yeni bir dinsellik inşa etmeye yönelmişlerdir.

İlahiyatın bugünkü modernleşme bağlam ve diskurunun arka planındaki saiklerin neler olabileceği ile ilgili düşünüldüğünde öncelikle -daha makro bir perspektifle- küreselleşmenin, insanın gelenekle bağını bozması ve buna göre dini göreceleştirilmesi meselesi akla gelmektedir. Gerçekten bu; Ulrich Beck’in *risk toplumu*⁵, Jean Baudrillard’ın *tüketim toplumu*⁶, Zygmunt Bauman’ın *bireyselleşmiş toplum*⁷, Anthony Giddens’in *bireysel kimlik*⁸, Ralph Keyes’in *hakikat sonrası çağ*⁹ kavramsallaştırmaları üzerinden tartıştıkları yeni ilişki ağları içinde toplumsal tutunumun stratejik görünüşleri de olabilir. Burada başka bir sorun daha vardır: Yoksa ilahiyat kendi sosyoekonomik, kültürel, dinî habitusunun taşıdığı semboller eşliğinde gündelik hayatı bir düzene yerleştirirken kendi çevresine özgü bu ortak hafızanın kafa karıştırıcı oyunları ile yüz yüze mi bulunmaktadır?

¹ Jan Berting, *Kimlik Siyaseti*, çev. Hüsamettin İnaç (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021), 209-211.

² John Bird, *Din Sosyolojisi Nedir?*, çev. Abdulvahap Taştan - M. Derviş Dereli (İstanbul: Lotus Yayınları, 2015), 22-28.

³ Lord Northbourne, *Modern Dünyada Din*, çev. Şahabeddin Yalçın (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 10-19; Recep Kılıç, *Dini Anlamak Üzerine* (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2004.), 18-19.

⁴ Nilüfer Göle, *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*, çev. Erkan Önal (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 11-14.

⁵ Ulrich Beck, *Risk Toplumu*, çev. Kâzım Özdoğan, Bülent Doğan (İstanbul: İthaki Yayınları, 2011).

⁶ Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, çev. Nilgün Tütal - Ferda Keskin (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2021).

⁷ Zygmunt Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020).

⁸ Anthony Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik*, çev. Ümit Tatlıcan (İstanbul: Say Yayınları, 2019).

⁹ Ralph Keyes, *Hakikat Sonrası Çağ*, çev. Deniz Özçetin (Ankara: Tudem Yayınları, 2021).

Kimlik politikaları ilahiyatın modernleşmesini anlamak için kullanışlı bir kavram olabilir. İlahiyatın kolektif kimlikler üzerinden, ideolojik birtakım motivasyonları da arkasına alarak tasarımıladığı din görüşü, bugün çarpıcı şekilde bireysel kimlik yönelimleriyle bir çatışma içinde görülmektedir. İlahiyat fakültesinde din bu haliyle farklı sembolik evrenlerin çatışma ortamında ve bu sebeple de farklı etik değerler üzerinde inşa edilen bir gerçeklik görüntüsü vermektedir. Bu sistematik ilgiler çalışmanın yol haritasını belirleyen varsayımlar olarak kabul edilebilir. Bu çerçevede çalışmada ilahiyat fakültelerinde din ve modernleşme ilişkisi konu edilmiştir. Örneklem grup olarak Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi seçilmiştir. Konu, din ve toplum ilişkileri bağlamında örgütlü bir din alanı olarak ilahiyatın bir boyutu ile ilgili çözümler içermektedir. Bu kapsamda ilahiyat fakültelerindeki dinî birikimin modernleşmeyle ilişkisi *bireyselleşme* ve bununla ilişkili kimlikler üzerinden yapılan çözümlerle sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla din-modernleşme ilişkisinin bireyselleşme boyutu dışındaki bileşenleri çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.

Bireysellik ilahiyat fakültelerinde kolektif kimliğin üzerine oturduğu sembolik evrenden ve bu nedenle de ontolojik, epistemolojik ve etik arka plandan daha farklı bir evrende inşa edilmektedir. Burası zihniyet ve ideolojilerinde esaslı bir unsur olarak görülen geleneksel dinî kalıpların daha fazla sorgulandığı, bu yöndeki örgütlenme biçimlerinin göreceleştirildiği, grup aidiyetlerinin akışkanlaştırıldığı ve politik iktidarın denetiminden daha uzak tutulmaya çalışıldığı farklı bir dinsel yaşam alanı olarak ayrılmaktadır. Ancak araştırmada bu dinsel yaşama tavrının elbette salt akılcı eyleme dönük davranış örüntüleriyle ilişkisi gözden uzak tutulmadığı gibi bunun bazen açık bazen kapalı bir şekilde kolektivitelerle iç içe yürüdüğü de dikkate alınmıştır. Makale bireyselleşme bağlamında ilahiyat fakültelerindeki din ve modernleşme ilişkisinin hangi yaşam politikaları üzerine inşa edildiğini ve buradaki bilgi stoklarının gündelik hayatla nasıl temas kurduğunu sorunsallaştırmıştır. Bu sebeple din ve modernleşme konusunda öğrencilerin tutumları ile onların sosyolojik aralanları ve politik sekülerizm arasında ilişkiler kurulmuştur. Bu hipotezler ışığında araştırma ilahiyat fakültelerindeki din ve modernleşme ilişkisinin epistemolojik unsurlarını ve bunların gündelik yaşamdaki çıktılarını anlama ve açıklamayı hedeflemiştir. Çalışmada bulgulara katılımlı gözlem tekniği ve yarı yapılandırılmış mülakat soruları çerçevesinde tesadüfi olarak seçilen katılımcılardan Haziran 2022'de elde edilen verilerle ulaşılmıştır. Metodolojik bakımdan araştırma *tekil olay incelemesi* kapsamında nitel bir planla yürütülmüştür. Verilerin yorumlanmasında ise etkileşimcilik, etnometodoloji ve fenomenolojinin kuramsal perspektiflerinden yararlanılmıştır.

1. Değişen Evrenler Değişmeyen Retorik: İlahiyat Odağında Modernleşme Stratejileri Din ve Gerçeklik

Genel anlamda gündelik hayatla ilgili her yönden bakış açıları, sorulara verilen cevaplar, olaylara karşı tepkiler, yaşam duruşu ve pratiklerin yakın zamanlara geldikçe geleneksel bilgi kalıplarından ayrılarak akılcılaştırma, hümanizma gibi modern paketlerle günümüze evrildiği ve bu bağlamda bilginin yeni bir otoriteye yaslandığı görüşü hâkim bir kabuldür. Öncelikle burada yapılması gereken şey bu değişim sürecinde ilahiyat fakültelerinin din ve modernleşme ilişkileri kapsamındaki bilgi kaynaklarını veya düşünümsel çevresini kabaca tanımlamak, bunların birbirleriyle ilişkilerini kurmaktır.

Çok genel bir ayrımla belirtmek gerekirse ilahiyat kendi yaşam dünyasını inşa ederken biri yakın gündelik ilişkileri içine alan doğrudan etkileşim çevresi diğeri siyasetçi, bürokrat, aydın gibi karar alıcılar vasıtasıyla daha uzak ve kendisini daha dışardan kuşatan dolaylı etkileşim çevresi olmak üzere iki tür bilgi kaynağı içinde değerlendirilebilir. Bu bilgi şemaları hem kendi içinde hem de burada din ve modernleşmenin öznesi olarak değerlendirilmeye alınacak kişilerin bu şemalarla düşünümsel ilişkileri açısından farklı etkileşim ağlarına sahiptir. Fakat altı çizilerek ifade edilmelidir ki mantıksal ve ampirik (görgül) boyutlara sahip bu etkileşimleri aynı zamanda birey ve toplum arasında doğası gereği düalistik, kalıplaşmış, zamansal sürekliliği bulunan ve diyalektik ilişkilerle yeniden inşa edilen genel bir bağlam içinde görmek gerekir. Çünkü toplumsal ve kültürel anlamda bir sekülerleşmenin tek tek bireylerin bilinçlenme stratejileri üzerinde bir karşılığa sahip olmaları kaçınılmazdır.¹⁰

Daha somut bir adımla ilahiyat öğrencileri temelde biri onların sosyoekonomik ve kültürel soykütüğü diğeri modernleşme çabaları bağlamında şekillenen sekülerizmle ilgili bilgi stoklarıyla karşı karşıyadır. İlki çok büyük oranda yerel şartların ve burada da dinin her bakımdan kendi rengini verdiği kimlik etrafında inşa edilmiş bir ideolojiyle bağlantılıdır. İkincisi ise iktidarların Türk modernleşmesinde ilahiyata yüklediği anlamlara göre değişken; ama sonuçta jakoben milliyetçilikten muhafazakârlığa otoriter anlamlar taşımaktadır.

Türk modernleşmesinde din mevcut ideolojinin kendi politik hedeflerini görmesi ve test etmesi için her zaman merkezi bir konumda bulunmuştur. Hatta bunun ötesinde Türkiye'de devletin seküler ve dinsel sınırları belirlemede her zaman kesin bir tekeli

¹⁰ Peter Ludwig Berger vd., *The Homeless Mind* (Middlesex: Pelican Books, 1974).

olmuş ve bunu her dönemde mevcut toplumsal şartların özgünlüğünü dikkate almadan eyleme sokmuştur. Türk ulus-devlet inşası sürecinde sekülerizm, içinde dinin de olduğu ulusal bir kültürün homojenleşmesinin vektörü olmuştur.¹¹ Bu bağlamda çağdaş Türkiye'nin ilahiyat tasarımı sözü edilmekte olan modernite yaklaşımı, macerası ve anlatısından bağımsız şekillenmiş değerlerdir.¹² Tarihsel ve toplumsal hafıza Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte yüksek din eğitimi ve öğretimini seküler bir paradigma ile de olsa zorunlu bir ihtiyaç olarak ortaya çıkarmıştır. İlahiyat fakültesi ismiyle öğretim yapan yüksek eğitim birimi, Osmanlı Döneminde 1900 yılında açılmış olan Darülfünûn-i Şahane bünyesindeki *Ulûm-i Âliye-i Diniye* ve 1908 sonrası Ulûm-i Şer'îye şubeleri deneyimleri üzerine *yüksek diniyat mütehasısları yetiştirmek* amacıyla maarif vekâletine bağlı olarak ilk defa 1924 tarihinde açılmıştır. Cumhuriyetin yeni yol haritası üzerindeki tartışmalar etrafında 1933'de kapatılan ilahiyat fakültesi, bilindiği gibi 1949'da yine ulus-devlet programı içindeki yeni bir güzergâhta Ankara Üniversitesi bünyesinde yeniden açılmıştır.¹³ İlahiyat fakültesi 1959 yılından itibaren çeşitli illerde açılan yüksek İslam enstitüleri ve İslami ilimler fakültesi ile nitelik ve nicelik olarak gelişmiştir. Ancak 1982'de *ilahiyat fakültesi* adıyla bunlar ortak bir isimde birleştirilmiştir.¹⁴ 1990'lar boyunca artan ve 2007'de 24'e ulaşan ilahiyat fakülteleri,¹⁵ üniversite sayısındaki artışa bağlı olarak bu tarihten günümüze farklı isimlerle yaklaşık 5 kat artış göstermiştir.¹⁶

Cumhuriyet boyunca ilahiyatla ilgili tartışmalar ondan beklenen maksada göre şekillenmiş; bunu da dönemin politik ve entelektüel birikimi belirlemiştir. İlahiyat fakültesi, yüksek İslam enstitüsü, İslami ilimler fakültesi, dinî ilimler fakültesi vb. adlar üzerinden bugün de devam eden isim, program ve müfredat tartışmaları esasen sekülerleşmenin Türkiye'de farklı dönemlere ait yansımaları ve gerilimleri ile paralellik göstermiştir. 2000'li yılların başlarına kadar cumhuriyet tarihi boyunca ilahiyatın *ulus* için işlevselleştirildiğine daha önce değinilmişti. Bu süreçte politik ve toplumsal önemli karşılıklarıyla ilahiyat salt bir İslam öğretisi olarak da görülmek istenmiştir. Sosyoloji, psikoloji, dinler tarihi gibi din bilimi alanını bu İslami ilahiyat bakış açısının dışında ya da onu en fazla İslami bilginin yardımcı alanı olarak görme şeklindeki eğilim¹⁷ bugün dönüştürülen aydın profiline katkıyla giderek sivil iktidarın politik tercihinin dönüşmüştür. Fakat burada da ilahiyat dinin genel evrensel iddialarının aksine, yeni siyasetçi ve aydınların zihniyet dünyaları yanı sıra küreselleşme, uluslararası ilişkiler ve pazar kuralları gibi dış faktörlerin etkisinde ulusun ilahiyatından ilahiyatın ulusuna yeni bir ulus -ama bu kez akışkan bir ulus- deneyimi ile yüz yüze gelmiştir. İlahiyatın bu ikircikli görüntüsünün ulaştığı son nokta esasen Yaşın'ın George Yudice'den aktarımı ve üzerine yaptığı değerlendirmelerin vurguladığı gibi 1980'ler ve 90'lar boyunca ideolojik yönelimine bakmaksızın ortaya atılan her meselenin tüketime dönük bir tarzda siyasallaştırıldığı ve geleneksel dönem-kapitalist dönem, Doğu-Batı gibi karşıtlıklar üzerine yerleştirilen bir bakış açısı içinde İslamcılarının kültürün temsilcileri, laik-Batıcıları ise kapitalist ekonominin uşakları olarak görmeye yatkın kültürel ve politik ortama¹⁸ yakından ilişkilidir. Sonuçta hangi durumda olursa olsun Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'de ilahiyat meselesi modernitenin kurumsal ve sembolik anlamda ortak toplumsal hafızada bıraktığı etkiler altında salt pratik bir siyasal ve toplumsal eyleme koşullandırması yönüyle her zaman seküler görüntüler vermiştir. Dolayısıyla Türkiye'de ilahiyat laikler ve muhafazakârların, yeni durumda da kimlik siyasetlerinin bu şekilde çarpışma alanı olmaya devam ettikçe bağımsız, özgürleştirici potansiyelini açığa çıkarmak yerine politik bir hegemonyaya açık olmaya devam edecek gözükmektedir.

Yukarıda ilahiyatın bilgi kaynaklarına işaret edilirken orada dinin kimlik inşasında -tek yol değil ama- belirleyici bir kurum olarak öne çıktığı sosyoekonomik ve kültürel bir çevreye temas edilmişti. Bu gündelik ilişkilere bakıldığında dinin bu çevredeki bilinç olaylarına temas şekilleri, sembolik etkileri ve ifade tarzları ilahiyatın modernleşmeyle ilişkisinin yönetsel, kuramsal ve etik

¹¹ Göle, *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*, 15-16; Elif Gençkal Eroler, "Dindar Nesil Yetiştirmek" *Türkiye'nin Eğitim Politikalarında Ulus ve Vatandaş İnşası (2002-2016)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 45-74.

¹² Reşat Kasaba, "Eski İle Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm", çev. Nurettin Elhüseyni, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005), 12-28; Çağlar Keyder, "1990'larda Türkiye'de Modernleşmenin Doğrultusu", çev. Nurettin Elhüseyni, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005), 29-42; Haldun Güllalp, "Türkiye'de Modernleşme Politikaları ve İslamcı Siyaset", çev. Nurettin Elhüseyni, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005), 43-53.

¹³ Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999), 38-51.

¹⁴ Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 209-245.

¹⁵ İbrahim Aşlamacı, "Günümüz Türkiye'sinde Sayılarla Yüksek Din Eğitimi", *Uluslararası Yüksek Din Eğitimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. İbrahim Aşlamacı vd. (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2019), 2/21-37.

¹⁶ <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans> erişim tarihi: 28.09.2022

¹⁷ Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 213-217.

¹⁸ Yael Navaro Yaşın, "Kimlik Piyasası -Metalurji, İslamcılık, Laiklik-", çev. Zeynep Yelçe, *Kültür Fragmanları*, ed. Deniz Kandiyoti, Ayşe Saktanber (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 229.

bağlamını anlamak bakımından bazı ipuçları verebilir. Çünkü anlamın ve sembollerin sıralı bir düzeni olarak kültür, toplumsal etkileşimi belirleyen ve bununla da kalmayıp ona ruh veren kolektif bir hafızadır. Bireyler kültürdeki inançlar, anlamlı simgeler ve değer setlerine göre dünyalarını tanımlar, duygularını ifade eder, yargıda bulunur ve sosyal dizgelerini inşa ederler. Büyük anlatı geleneği üzerinden değerlendirildiğinde bu anlamda kültür, insanların deneyimlerini yorumlamak ve eylemlerini yönlendirmek için kullandıkları anlam yapısıdır; toplumsal yapı da eylemin aldığı biçim, gerçekte mevcut olan toplumsal ilişkiler ağıdır.¹⁹ Bilindiği gibi bu mekanizmanın önemli bir unsuru olarak din toplumla teorik, pratik, sosyal ve ahlakî yönlerden bir anlatım ve ifade biçimi etrafında ilişkiler kurmuştur.²⁰ İlahiyat öğrencilerinin sosyoekonomik ve kültürel çevrelerine bakıldığında burada dinin tipolojik olarak kırsal bir karakterle uyumlu bir şekilde inanç üzerine değil; eylem/ritüel üzerine odaklandığı ifade edilebilir. Bu anlatım şekli emir ve yasaklar dizisi olan normların düzenleyici vasfını öne çıkarmıştır. Bu kurallarda içerilmiş olarak ahlakî zorunluluklar eylemi tahmin edilebilir kılar ve eylemin değerlendirilmesi için bir çerçeve sunar. Bu bakımdan bu kırsal dinî karakter etik ve sorgulayıcı olmayıp hem faydacı hem de kuralcı ve biçimci bir ahlak ortaya koymuştur. Üstelik bu kurallar burada bireye kendi dışından dayatılması ve cemaatin bütününe çıkarlarını temsil eden bir anlam bagajı içinden sunulması yönüyle muhafazakâr bir görüntü yaratmıştır.²¹ Antropoloji bize ritüellerle güç arasında güçlü bir ilişki olduğunu söylerken dinî ritüellerin temelde, kozmik bir varlığın sempatisini kazanma veya onu etkileme çabalarını içerdiğini ifade etmiştir.²² Ancak yine bu disiplin toplumun köklü bir değişimle karşı karşıya gelmesi sebebiyle genellikle bununla baş etmelerine yardım edecek yeni yorumlamalara girişeceğini ve eski uygulamalarla yeni uygulamaların yaratıcı bir şekilde sentezlenebileceğini söylemiştir. Bu süreçte o ayrıca bir toplum ve kültür açısından en sık değişen dünya görüşünün, en az güce sahip olan toplumunki olduğuna vurgu yapmıştır.²³

Bugün ilahiyatın toplumsal tabanına karşılık gelen kırsal çevrelerle kent çeperlerinin sekülerleşme ile birlikte yeni anlam setleri bağlamında hızlı bir dönüşümle iç içe bulunduğu ve hatta orada bu hızın -kitle iletişim araçlarının da etkisiyle- kentsel bir popülizmde görüldüğü gibi oldukça arabesk bir kültür inşa etmekte olduğu söylenebilir. Dolayısıyla geleneksel olarak din bireysel kimlikler üzerindeki belirleyici gücünü, seküler alanda inşa edilen yeni güç alanlarıyla paylaşma eğilimine girmiştir. Bu durum orada -köktenci, bireyci, uzlaşmacı formları göz ardı etmeksizin- yeni danışma çevreleri etrafında ağırlıklı bir şekilde örgütlü dinin zayıflayarak inancın yine senkretik bir üslup içinde çoğulculaşmasına doğru bir eğilim ortaya çıkarmıştır.

Gelinen toplumsal şartlarda ilahiyatın bilgi stokları bağlamında yukarıda tartışılan politik sekülerleşme ve sosyal kökenleri karşısında her iki bilgi kaynağına karşı genel tutumunu anlamaya dönük olarak *kimlik politikaları* üzerinden burada başka bir tartışmaya daha dikkat çekilebilir. Bu tartışma din ve modernleşme ilişkisinde kurucu öznelerin söz konusu bilgi çevreleriyle bütüncü düşünümsel etkileşimlerini anlamak bakımından katkı sağlayabilir. Sermayenin, malların, insanların, imgelerin ve fikirlerin dünya çapında yoğunlaşan akışı olarak görüldüğünde küreselleşme hem geleneksel otorite figürleri hem de ulus-devletlerin ortak bir kimliğe ve dışlayıcı siyasi ittifak yaratma mücadelelerine karşı bireylerde yeni tutumlar geliştirmiştir. Geleneksel otoriteler ve ulus-devletlerin vatandaşlık inşaları hâlâ toplumsal karşılıklarını sürdürmekle birlikte birçok kişi veya grup bunları diğer tüm topluluk ve kimliklerin ikincilleştirilmesi ya da ortadan kaldırılmasını gerektiren öncelikli standartlar olarak kabul etmeyi açıkça reddetmektedir. En azından bugün Batılı olan veya Batılı olmayan kişiler temel haklar nosyonu içinde, birden çok dünyada aynı anda yaşamanın daha az kutuplaşmış biçimlerini elde edebilmek için ihtiyaç duydukları araçları birbirlerine sunma konusunda bir anlayışı *dışarda* bir değer olarak yaygınlaştırmaya her zamankinden daha yakın durmaktadırlar.²⁴ Kitle çağında çeşitli riskler dolayımında bilginin yeni kültürel etkileşimlerle bu şekilde farklı toplumsal temaslara yönelmesi gözlemlere yansıdığı kadarıyla geniş bir tabanda artık bütün kategorileriyle Türkiye açısından da sıra dışı bir durum değildir.

2. Modern Nesilden Dindar Nesle: Arzular, Teo-stratejiler ve İlahiyat

Kavramsallaştırma önemli sorunlarla karşı karşıya ve diğer taraftan tarihsel ve toplumsal şartlara göre ulemanın birbirine zıt yaklaşımları olsa da *kitabî İslam* bağlamında, örneğin Ebû Hanîfe'de din, insanla ilişkili; fakat kutsal yasaların temsil edildiği makrokozmos düzlem ile beşeri âlemin değişken ve bileşik yapısını tanımlayan mikrokozmos arasında ontolojik olarak *tevhit* eksenli

¹⁹ Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures* (New York: Basic Books, 1973), 144-145.

²⁰ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 213-232.

²¹ Eric R. Wolf, *Köylüler*, çev. Abdulkerim Sönmez (Ankara: İmge Kitabevi, 2000), 159-160.

²² Robert H. Lavenda - Emily A. Schultz, *Kültürel Antropoloji*, çev. Dilek İşler - Onur Hayırlı (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2018), 101-102.

²³ Lavenda - Schultz, *Kültürel Antropoloji*, 109-110.

²⁴ Lavenda - Schultz, *Kültürel Antropoloji*, 257-269.

bir varlık hiyerarşisi ve etik olarak bu iki düzlem arasındaki dinamik sorumlulukların diyalektiği üzerine temellendirilmiştir. Bu bağlamda Ebû Hanîfe *dini*, bütün peygamberlerin ortaklaşa tebliğ ettikleri esaslar olarak görürken her peygamberin dinindeki helaller ve haramlardan teşekkül etmiş ahkâma *şeriat* demiştir.²⁵ Başka bir ifadeyle Ebû Hanîfe'ye göre din, salt insanî ve toplumsal insanın dışında sorumlu ve şuurlu olarak bağlanması gereken ve bu bağlamda bireysel ve toplumsal alanların düzenlenmesine yönelik değerler taşıyan evrensel ilkeler bütünüdür. Şeriat ise sorumlulukların makrokozmosa göre düzenlendiği beşeri âlemle ilgili bir kavramsallaştırma veya toplumla ilgili dinsel bir yorumdur. Bu durumda o, din ve şeriatı/dünyayı değere dayalı varlık düşüncesinde birbiriyle ilişkili; fakat farklı kozmik düzlemlerin konusu olarak görmüştür. Buna göre o, *dinde fıkıh ve hükümlerde fıkıh* kavramsallaştırmaları üzerinden bu ikincisine; kültürel şartlar etrafında insan ve toplum odaklı, değişken, neshe açık, dinamik, yasaya karşı ahlakî sorumlulukların yerine getirildiği toplumsal düzlem hakkında bilgi anlamını yüklemiştir. Ebû Hanîfe'nin beşeri bir saha olarak aile, ekonomi, hukuk, siyaset gibi toplumsal kurumlara yaklaşımı her zaman yerel toplumsal şartların olgunlaştırdığı yapı içinde ve onların kozmik düzene uygunluğu çerçevesinde olmuştur. Bununla birlikte Ebû Hanîfe'ye göre bütün bu şeri alanın bir düzen içinde varlığını sürdürebilmesi bir sabiteyi ifade eden dini-itikadi normların doğru şekilde bilinmesi, anlaşılması ve zamana bağlı yeniden yorumlanması ve açıklanmasına bağlıdır. Bu yaklaşım Ebû Hanîfe'yi dini alanın dışında bir dünya, değişken; ama her defasında bilgi temelli yeniden inşa edilen bir toplum anlayışına ulaştırmıştır.²⁶

Bu başlık altında buraya kadar yapılan değerlendirmeler din-toplum, gelenek-modernlik, sosyal değişme, varlık, bilgi, değer gibi kavramlar üzerinden kitabi İslam'ın din ve modernlik algısının ontolojik, epistemolojik, etik dayanakları hakkında genel bir çerçeve çizmiştir. Dolayısıyla bu genel manzara etrafında burada örgütlü bir din alanı olarak ilahiyat fakültesi öğrencilerinin dine yükledikleri anlamla dünyevi tasarımları ve gündelik rutinleri arasındaki ilişkileri karşılaştırılırken kitabi İslam'ın bu konudaki epistemolojik ve sosyolojik tavrı akılda tutulmalıdır. Gerçi meselenin daha ötede ilahiyat açısından bir aydın sorunu olduğu da²⁷ hesaba katılırsa söz konusu epistemoloji bugün öğrenciler için oldukça sıradan görülebilir. Ancak şimdilik orada dinin modernleşmeyle ilişkisini anlamaya yönelik başka gerçekçi bir yolun da bulunmadığı belirtilmelidir. Tam bu noktada yeniden bir yöntem denetimi yaparak problemin modernite özelinde Batı'ya bakan yüzü yanı sıra İslami epistemoloji, Türk modernleşmesi ve ilahiyatın sosyoekonomik ve kültürel tabanı olmak üzere temelde dört boyutu olduğu ifade edilebilir. Başka bir ifadeyle ilahiyatın modernleşme sürecinde bu bileşenler iç içe görülmektedir. Bu sebeple sorun esasen genel anlamda modern Batı değerleriyle yerel şartların kesişim noktalarında Müslüman toplumların yaşadıkları reddetme veya yabancılaşma tutumları etrafındaki teorik ve pratik düzeyli genel bir uyum ve uyumsuzluk problemidir.²⁸ Türkiye'deki modernleşmenin, modernitenin Batı'daki tarihsel bağlamı ve gelişiminden ayrı düşünülmemeyeceği ifade edilmişti. Nitekim Batı'da modernliğin bireye dayattığı sınırlılıklar ve bunların yarattığı hoşnutsuzlukların -yeri geldiğinde temas edileceği üzere- Türkiye'de din ve modernleşme bağlamında bir karşılığa sahip olduğu her zaman görülmüştür. Ayrıca yukarıda Türk modernleşmesinin ilahiyatla ilişkisine politik sekülerleşme açısından kavramsal düzeyde yaklaşılmıştı. Şimdilik bu notları bir kenara alarak ilahiyat öğrencilerinin din ve modernleşme pratiğine daha yakından bakılabilir. Bu noktada geriye sadece onların içinden geldikleri ve hâlâ güçlü bir şekilde temaslarını sürdürdükleri sosyal tabanları ile okul, kitle iletişimi ve grupların şekillendirdiği farklı bir toplumsallaşma alanının süreçte oynadığı rolü anlamak kalmaktadır.

Türkiye'de toplum bütün çelişkileri içinde siyasetten sanata, iktisattan eğitime, aileden hukuka her alanda yaygın bir modernleşme süreci ile karşı karşıyadır. Konuya Türkiye'de birey açısından bakıldığında ise modernleşmenin küreselleşme bağlamında dolaşıma soktuğu yeni mekanizmalar etrafında²⁹ dinî popüler stratejiler,³⁰ boş zaman faaliyetleri,³¹ İslami kimlik

²⁵ Ebû Hanîfe, "el-Âlim ve'l-Müteallim", çev. Mustafa Öz, *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 10-11.

²⁶ Şaban Erdiç, *Ebû Hanîfe'de Din ve Siyaset* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 139-152.

²⁷ Ali Bardakoğlu, *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme* (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2017), 111-131.

²⁸ Şaban Erdiç, "Gelenek ve Modernlik İlişkisini Kurmada Bir Rol-Model Olarak Ebû Hanîfe Üzerine Sosyolojik Bir Okuma", *Orta asya'dan Anadolu'ya İlimin Yolculuğu*, ed. Yakup Koçyiğit, Aaitmammat Kariev (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021), 404-414; Bardakoğlu, *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*, 85-110; Alev Erkilet, *Ortadoğu'da Modernleşme ve İslâmî Hareketler* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015).

²⁹ Abdullah Özbolat, "Değerleri Küreselleşme Sürecinde Değerlendirmek", *Kültür ve Din*, ed. Mehmet Ali Kirman, Abdullah Özbolat (Adana: Karahan Kitabevi, 2014), 147-165.

³⁰ Vejdî Bilgin, "Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü", *Kültür ve Din*, ed. Mehmet Ali Kirman, Abdullah Özbolat (Adana: Karahan Kitabevi, 2014), 125-146.

³¹ Ayşe Saktanber, "Siz Nasıl Eğleniyorsanız Biz de Öyle İbadet Ediyoruz -Entelektüellik ve Popüler Kültür Arasında Türkiye'nin Yeni İslamcı Gençliği-", çev. Zeynep Yelçe, *Kültür Fragmanları*, ed. Deniz Kandiyoti, Ayşe Saktanber (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 259-277.

arayışları,³² siyasal katılım,³³ toplumsal cinsiyet, çoğulculuk gibi gelenekle modernliğin karşılaşması neticesinde gelişen pek çok sorun alanı bugün artık yeni dinsel atıflarla bireyler tarafından farklı bir epistemolojiye yerleştirilmiştir.³⁴ Türkiye’de özellikle ilahiyatların sosyolojik kökenleriyle doğrudan ilişkili bu genel fotoğrafın ilahiyat fakülteleri öğrencileri üzerinde de kaçınılmaz etkileri olmuş ve orada yeni yüzyıla birlikte din anlayışlarının dönüşümü,³⁵ alınan eğitimle birlikte bireyleşmenin artması, eşitlikçi ve özgürlükçü tavırların gelişimi,³⁶ hayat tarzı konusunda seküler tutumların yaygınlaşması yönünde yeni anlam repertuarlarına yönelinmiştir.³⁷

İlahiyat fakültesi öğrencilerinin, çevreleri bakımından elbette kendi kategorik özellikleri gereği din ve modernleşme ilişkileri konusunda toplumdan ayrışan yönleri vardır. Fakat onların işaret edilen dönüşümden hem etkilenen hem de onu etkileyen/üreten kişiler olarak Türkiye ölçeğindeki bu süreçle düşünümse bir etkileşim içinde buldukları tartışılmaz bir gerçektir. Bu genel durum ile öğrencilerin sosyoekonomik ve kültürel çevreleri arasında her zaman bir ilişki gözlemlenebilir. Örneklem grubun da gösterdiği şekilde ilahiyat fakültesinde okuyan öğrenciler sosyoekonomik olarak çok büyük oranda çiftçilik, işçilik, esnaflık, serbest meslekler ve düşük gelire sahip memurlukların içinde yer aldığı alt (KK1, KK3, KK4, KK6, KK8, KK9, KK10, KK11) ve kısmen de alt-orta tabakalara (KK2, KK5, KK7) mensuplardır. Bu sosyoekonomik çevreye göre onlar coğrafi bakımdan ilk toplumsallaşmalarını kırsal çevrelerde (KK2, KK5, KK6, KK8) ve ailelerinin buradan iş gücü fazlası olarak taşındıkları kentlerin kenar mahallelerinde (KK1, KK3, KK4, KK7, KK10, KK11, KK12) gerçekleştirmişlerdir. Her ne kadar yakın dönemlere kadar sosyal ilişkiler bakımından bu iki çevre arasında tipolojik bazı farklar tespit etmek olanaklı idiyse de küreselleşmenin etkileriyle bu kategorinin yaşam dünyaları hiç olmadığı kadar birbirine yakınlaşmıştır. Basit bir emek ve sermaye ilişkisi yürüten bu sosyal çevre; gelir düzeyleri ile her bakımdan yaşadıkları ekonomik baskılar arasında öteki sosyal sınıflara göre dünyaya karşı daha mesafeli, dine karşı duygulu, değişim karşısında kuşkulu, teşebbüs gücüne uzak, kimliklerini verili toplumsal düzenden aldıkları gündelik bir yaşam deneyimine sahiplerdir. Öte yandan bu sosyal çevre bazı istisnalarla birlikte (KK2, KK9) sosyokültürel olarak da çok büyük oranda alt eğitim basamakları içinde bulunmaktadır. Dolayısıyla gözlem ve görüşmelere göre ilahiyatın bu ekonomi ve kültür çevresi modernlik karşısında geleneğin, tercih karşısında takdirin, değişim karşısında mevcudun, yazılı olan karşısında sözlü olanın, başarılı olan karşısında verili olanın danışma çevrelerini daha fazla öne çıkarmış ve modernleşme ile ilişkisini de bu gündelik bilgiler ve yaklaşımlar üzerine inşa etmiştir. Çok genel bağlamda daha yerleşik bu zihniyet dünyasına karşılık ilahiyat çevresinin yeni dönemde modernleşmeyle kurduğu ilişkinin -farklı kimlik politikalarına göre bunun farklılaşabileceği hesaba katılmakla birlikte- bireysel olarak güvensiz, toplumsal olarak kaotik, ekonomik olarak yetersiz, kültürel anlamda yoksun ve gelecek bakımından kaygılı ve belirsiz popülist bir tavır yansıttığı ifade edilebilir.

Türkiye’de geniş halk kitleleri ve ilahiyatın kendi sosyal çevresinden sonra öğrencilere odaklanıldığında genel anlamda onların toplumsal ve bireysel kimlikler konusunda farklı din ve modernleşme tecrübesi inşa etmekte oldukları söylenebilir. Cinsiyet değişkenine bağlı olmaksızın örneğin eril toplumun her defasında yeniden üretiminde onlar toplumsal bir kimlik için geleneksel kodları yeni seküler dayanışma ağları içinde dolaşıma sokmakta fazla tereddüt göstermemişlerdir. Bu durum onların toplum ve kendi çevrelerine en yakın oldukları anlam bagajını ifade etmektedir. Onlar bireysel konfor ve tatminleri önceliklerinde yakın çevrelerine en uzak oldukları alanda bir duruş sergilemişlerdir. Buna karşılık rasyonel eğitim ve yeni sosyalizasyon çevreleri bir taraftan bireyleşmeyi teşvik ederek onların modern değerlerle ilişkilerinde yeni kalıcı değerlere yönelmelerine sebep olurken diğer taraftan aynı anda geleneksel kalıplarla çatışmaya girmelerine neden olmuştur. Dinî gruplarla ilişkiler sınırlı düzeyde kalırken (KK1, KK4,) politik organizasyonlarla ilişkiler (KK7, KK9) seküler ortamlarda yeniden kurulmuş ve boş zaman faaliyetleri olarak arkadaşlık grupları ile sosyal medya daha fazla öne çıkarılmıştır (KK2, KK3, KK5, KK6, KK8, KK9, KK10, KK11). Ancak sonuçta ilahiyat çevresinde

³² Nilüfer Göle, “Modernleşme Bağlamında İslami Kimlik Arayışı”, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005), 70-81; Aynur İlyasoğlu, *Örtülü Kimlik* (İstanbul: Metis Yayınları, 2020); Zehra Yılmaz, *Dişil Dindarlık* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015).

³³ Şaban Erdiç, “Türkiye’de Siyasal Toplumsallaşma ve Siyasal Katılım”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20/2 (2016), 73-100.

³⁴ Bahattin Akşit vd., *Türkiye’de Dindarlık* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020).

³⁵ Niyazi Akyüz, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Din Anlayışı Ölçeği Üzerine Bir Pilot Araştırma”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/1 (2002), 123-134.

³⁶ Abdolvahap Taştan vd., “Üniversite Düzeyinde Din Öğretimi Alan Öğrencilerde Eğitim Sürecinde Oluşan Tutum ve Davranış Değişiklikleri (Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11 (2001), 169-192.

³⁷ Mehmet Ali Kirman, “Din ve Eğlence Kültürü ‘KSÜ İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Mezuniyet Gecesi Hakkında Sosyolojik Bir Değerlendirme’”, *Kültür ve Din*, ed. Mehmet Ali Kirman, Abdullah Özbolat (Adana: Karahan Kitabevi, 2014), 97-121; Halil Apaydın, Mehmet Ali Kirman, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Eş Seçim Biçimleri Ve Karşı Cinsle Arkadaşlık İlişkileri Üzerine Psiko-Sosyal Bir Yaklaşım: Kahramanmaraş Örneği”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2004), 97-119.

bireysel kimliğin inşasında ilgi çok daha yaygın bir şekilde bilginin seküler alanda yeniden kurgulanması yönünde gelişim göstermektedir.

Kaynak kişilerin verdikleri cevaplar üzerinden ilahiyatta din neredeyse tamamen ritüeller/pratikler odağında; “insanı ayakta tutan, yokluğunda insanın ruhsal sorunlar yaşayabileceği manevi anlam” (KK1, KK2, KK3), “sığınak, rehber” (KK4, KK5, KK6, KK9, KK10, KK11), “iyiye çağırmak, güzele çağırmak, kendisini ve toplumu iyiye yöneltmeye çalışan sistem” (KK8, KK12), “olağanüstü güçlere inanç, hayatın gerçeği” (KK7) olarak anlam kazanmıştır. Başka dinlere karşı tutum konusunda onlar büyük oranda hümanistik ve çoğulcu bir yaklaşım ortaya koyarken (KK1, KK2, KK6, KK7, KK8, KK9, KK10, KK11, KK12) onlardan birisi (KK12) “etrafımdaki arkadaşlar inançsızlarla dolu, bir sorun olmuyor” demiştir. Buna mukabil diğer din ve inanışlara karşı tolerans içinde olmayan katılımcılar da görülmüştür (KK3, KK4, KK5).

Bu anlam bagajı içinde ilahiyat öğrencileri arasında din, ödev duygusu içinde yapılan eylemler ve kişilerin mutlulukları için işlevselleştirilmiş değerler olarak anlam ifade etmiştir. Bu genel yaklaşım örgütlü ve örgün bir din alanı olarak ilahiyat fakültesi ile ilgili bazı sorunlara işaret etmekle birlikte öğrencilerin din konusunda *kitabî* bir anlatı yerine çok daha fazla içinden geldikleri çevrenin insan, toplum ve evren hakkındaki geleneksel ve popüler anlam setlerini referans aldıklarını göstermiştir. Bu haliyle dine bu çevrede toplumsal kimliğin inşası ve korunması yanı sıra bireysel tatminlerin güvence altına alınmasına yönelik anlamlar yüklenmiştir. Greil ve Davidman’ın kimlik ve din ilişkisi çerçevesinde literatür kapsamında yaptıkları kavramsal tartışmalardan hareketle ifade etmek gerekirse³⁸ bu din yaklaşımı *bilgi yönelimli* olmaktan çok *norm yönelimli*; gündelik hayattaki değerleri realize etmekle ilgili kapsayıcı ve dinamik motivasyonlar sağlayan *içe dönük* ve özle ilgili olmaktan çok toplumsal kabul gibi amaçlara yönelik ve aynı zamanda tartışmasız bir uyumu ifade eden *dışa dönük* bir dindarlık ortaya koymuştur.

Elbette bu dinsel yaklaşımın kendi içinde teorik ve aynı zamanda bir ahlak, ideoloji ve kimliğe bakan yönleri vardır. Ancak bu çevrede dinin, hayatın her alanında birtakım pratikleri yerine getirme, buna göre de birey ve toplum için elverişli hale getirme şeklinde öne çıkarılması tesadüf değildir. İlahiyat öğrencileri, toplumsal kimliklerini inşa ettikleri geleneksel kültür çevresiyle de uyumlu bir şekilde bu dinî kural ve uygulamaları, özde belli bir insan grubunun; yani Müslümanların, genelde ise bütün insanlığın ihtiyaç duyduğu düzenin pürüzsüz işlemlerini teminat altına almanın bir gerçeği ve ifadesi olarak anlamlandırmışlardır. Bu çerçevede onlar işin arka planındaki entelektüel, ahlakî ve teorik orijinalliği geri plana iterek örneğin yakın tarihsel belleğin hatırlatmaları ve dinsel bir ödev sorumluluğuyla yerine göre seküler milliyetçiliğin dışlayıcı siyasetine bir direnç gösterirken bahse konu düzen için yerine göre aynı türden muhafazakâr başka dünyevi otoriter düşünce ve uygulamalara ontolojik anlamlar yüklemiştir. Aynı şekilde buradaki tutum bir aile, gençlik sorunu veya bir ekonomik problem söz konusu olduğunda da kendisini göstermiş ve genel olarak buralardaki düzenin sağlanması için İslam’ın ontolojik ve epistemolojik arka planının çok ötesinde pratik dinsel uygulamalar, konformizm ve ritüalizm bir çözüm yolu olarak öne çıkarılmıştır. Ancak buradan hareketle şu da ifade edilmelidir ki Türkiye’de ilahiyatı sekülerizm karşıtı bir alan olarak tanımlamak pek çok sorunu gölgede bırakabilir. Aksine ilahiyatın bu bağlamda otoriter bir muhafazakârlık üzerinden, karşıt değilse de bir yönüyle ilkinden farklı bir İslami sekülerizm ürettiği de ifade edilmelidir.

Din ve modernleşme konusunda ilahiyatın bakış açısını toptancı bir yaklaşımla değerlendirmenin bir dizi sorunları olacağı açıktır. Yukarıda da değişik vesilelerle dikkat çekildiği üzere *toplumsal kimliğe* konu olan sosyal olaylarda onlar bir düzen için dinsel ritüalizmi -en azından bir söylem olarak- öne çıkarırsalar da bireysel kimliği ilgilendiren durumlarda -dinsel ortodoksi bağlamında- ahlakî gölgeleme ve yabancılaşmayı daha açık bir şekilde göstermektedirler. Nitekim dünyaya karşı tutumlarını katılımcılar “ihtiyacım kadar ilgiliyim” (KK1, KK6,), “hem dünya hem ahiret” (KK4), “cehennem; ama çalışmak da gerekir” (KK3, KK12), “dünya önemli” (KK2, KK5, KK7, KK8, KK9, KK10, KK11,), değerlendirmeleriyle ortaya koymuşlardır. Ancak buradaki kimi asketik, kitabî ve popülist tutumlara karşın onlar genel bir ifadeyle ilahiyatta eğitim gören arkadaşlarını “dünya ilahiyatçılar için çok önemli” (KK1, KK2, KK3), “tam dünyalık, seküler” (KK5), nitelendirmeleri ile değerlendirmişlerdir.

Büyük oranda yukarıdaki şekilci *din* yaklaşımı ve retorığının etkisinde onlar arasında dünyanın dinsel dönüştürülmesi hedefi ile ilgili bir damardan söz etmek her zaman olanaklıdır. Bu yüzden onlar dünyanın rasyonel algılanması ve bireysel özerklikler ile toplumsal kimliklerini yasadıkları bağıntılar ve motivasyon kaynakları arasında çelişkiler yaşamaktadırlar. Bu çelişkileri onlar - bireysel kimlik kategorisinde- dinî ve kültürel çoğulculuğun daha renkli simgeleriyle inşa etmekte oldukları yeni gündelik hayat deneyimleri ve stratejileriyle aşmaya çalışmaktadırlar. Bu bağlamda ilahiyat öğrencileri çoğunlukla giyim-kuşam ve örtünün toplumsal bir ayırışmanın göstergesi olarak kullanılmasına ve politik hedeflerin aracı yapılmasına karşı bir tutum geliştirerek

³⁸ Arthur L. Greil - Lynn Davidman, “Kimlik ve Din”, çev. Abdullah Özbolat, Saffet Kartopu, *Kimlik ve Din*, ed. Abdullah Özbolat, Mustafa Macit (Adana: Karahan Kitabevi, 2016), 6.

toplumla açık/uyumlu kolektiviteler üzerinden ilişki kurma eğilimlerini de açıkça göstermişlerdir (KK1, KK2, KK6, KK7, KK8, KK9, KK10). Onlar hayat tarzları üzerinden kutuplaşmanın, bireysel kimlikleri açısından riskli ve aynı zamanda tehdit edici olduğunu düşünmüşlerdir. Katılımcılar genel olarak ilahiyatta okuyan arkadaşlarının da çok büyük oranda bu tutumu yansıttıklarını ifade etmişlerdir. Buna karşın giyim-kuşam ve hayat tarzlarına saygıyı kendi hayat tarzına saygıya bağlayan veya bunu karşıtlık tavrı içinde kapalı kolektiviteler üzerinden anlamlandıranlar da (KK3, KK4, KK5, KK11, KK12) olmuştur. Bu kategoride bu tutum anlaşılabilir bir durum olabilir. 2000 öncesi seküler otoriterliğin halk ve elitler arasında din ve yaşam tarzları üzerinden yarattığı gerilimin bugünkü siyasal iktidarla yaşıt olan öğrencilerin toplumsallaştıkları siyasal kültürde bir karşılığı vardır. Bu sebeple onları dine yükledikleri pratik ve şekilci anlamla da irtibatlı olarak tepkisel ve daha kapalı kolektiviteler üzerinden bir modernleşme ilişkisine zorlayan politik süreci bu sosyal-psikoloji içinde aramak gerekir. Haddizatında zaman, mekân, sınıf, devlet yanı sıra insanın varoluşsal gerçekliğini yeniden tanımlamayı zorunlu kılan küreselleşmenin³⁹ tarihsel olarak belirlenen toplumsal biçimlerden ve bağlanmalardan *ayrışma*; pratik bilgi, din ve rehber normlar bakımından *geleneksel güvencelerin kaybı*; *yeniden bütünleşme* anlamında *bireyselleşme* ile yarattığı riskler⁴⁰ altında ilahiyat öğrencilerini -en fazla- siyasal bir İslam anlayışıyla irtibatlı kılan nokta da burasıdır. Buna kendi çevrelerinin oldukça dezavantajlı ve her bakımdan manipülasyona açık sosyal konum ve şartları ile postmodern aklın dine tanıdığı serbest dolaşım hakkı da dâhil edildiğinde söz konusu siyasal katılım biçimi daha iyi anlaşılabilir. İlahiyat öğrencilerinin güç ve iktidarla bu şekil etkileşimi, pek çok İslamcı kategoriden farklı olarak bu çevre açısından yeni bir politik deneyimdir. Daha önce bu muhitte İslami ideoloji ile kurulan etkileşim, egemen politik sınıfların sosyoekonomik ve kültürel sömürüsüne karşı direnmenin *toplulukçu* bir aracı olarak işlevselleştirilmişken bugün bu çevrede bahsi geçen politik dayanışma ağının yeni bir hakikat algısı etrafında çoğulcu değerlerle içselleştirilmesine yönelik *toplumcu* ciddi eğilimler ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede toplumsal, ekonomik ve kültürel anlamda ileri imkânlarla sahip sınıflar karşısında bu düşük gelirli çevrelerin çocukları İslamcı veya sağ kanat ideolojilerle politik ilişkilerini neredeyse tamamen kendi *hayat tarzlarına saygının sosyal ve politik güvence altına alınması motivasyonu* etrafında şekillendirmiş gözükmektedirler. Dolayısıyla yukarıda değinilen *dünyanın dinsel dönüştürülmesi* meselesi ilahiyatlarda bugün daha çok bir kimlik talebi bağlamında anlam ifade etmiştir.

İlahiyat öğrencileri açıkça bugün seküler değerler eşliğinde yeni dönemde dine bireysel çıkarları korumaya dönük yeni bir idealizm yüklemiştir. Bu durum geleneğin modern dönemde yeni bir etik anlayışla metalaşması ve tüketilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla dinin orada sadece özgürlükçü, eşitlikçi, hümanist değerler için değil; aynı zamanda kız-erkek ilişkilerindeki yeni düzeyler dikkate alındığında mahrem postmodern bir etik üzerinde yeniden kurgulanması, dönüştürülmesi, toplumsal cinsiyet ve beden sınırlarının yeniden tayin edilmesi için işlevselleştirildiği görülmüştür. Bu durum dinin orada metalaştırılması ve tüketilmesi anlamını da içermektedir. Nitekim kaynak kişiler ilahiyatta öğrencilerin çok büyük bir kısmının söz konusu ilişkiler bağlamında rahat hareket ettiklerini, bunun için sosyal medyayı etkin kullandıklarını ve bu ilişkileri görünür olmanın bir aracı olarak değerlendirdiklerini, sıradanlaştırdıklarını (KK1, KK3, KK4, KK5, KK6, KK10, KK12,) ifade etmişlerdir. Bununla birlikte onlar kız ve erkekler olarak ayrı sınıflarda eğitim görmelerini eleştirmişlerdir (KK2, KK6, KK9). Bu, ilahiyatın; dolaylı olarak da dinin fiziksel, estetik ve bilişsel mekânlarına bir eleştiri ve aynı zamanda bir eğilimi göstermesi bakımından anlamlıdır.

İlahiyat çevresindeki bu tutum Bauman'ın postmodern etiği değerlendirirken ifade ettiği⁴¹ *yanılsamaların olmadığı modernlik* ile kastettiği yeni ahlakî tavır içinde bir anlama sahiptir. Benliğin yeniden köklendirilmesi veya dünyanın yeniden büyüme hale getirilmesi çabası olarak da anlaşılabilir bu tavır için *hakikat* ancak bir sonraki bildirim ve alternatif kadar olumsal görülmüştür. Dolayısıyla söz konusu tutumun üzerine oturduğu bu yenedünya orada duygulara itibarlarının iade edildiği, yararlı ve amaç açısından açıklanamayan irrasyonel sempati ve bağlılıkların meşrulaştırıldığı, insanların birbirlerine ve kendilerine yaptıkları şeyler için açık ya da gizli işlevlerin aranmadığı, -makullük bir tarafa- açıklanabilirliği olmayan şeyleri yaptıkları, katı ve kapsayıcı ahlakî kodlar olmaksızın yaşadıkları varoluşsal ve epistemolojik bir gerçeklik kazanmıştır.

Yoğun bir kitleleşmenin etkisinde ilahiyat öğrencileri boş zaman faaliyetleri konusunda da öteki akranlarından ve toplumun genel eğilimlerinden farklı bir tutum içinde değildir. Sadece şu farkla ki imgesel bir bolluk içinde onların *zaman* tüketimi kendi sosyoekonomik ve kültürel gerçeklikleri ile sınırlanmışken yeni türden sosyal ilişki ağları modernitenin etnik, dinî, siyasi, sosyal gruplaşma ağlarından farklılaşarak yine sosyal gerçekliklerinin tanıdığı olanaklar çerçevesinde olmuştur. Örneğin onlar sosyal medyanın bütün türevlerini etkin bir şekilde kullanarak kendileri için geniş sosyal mekânlar inşa etmişlerdir. Sanatsal, sportif, turistik imgelem sahaları dışında zamanın çok ağırlıklı bir kısmını sosyolojik anlamda yeni cemaat ya da kabileler denilebilecek

³⁹ Zygmunt Bauman, *Küreselleşme*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016).

⁴⁰ Beck, *Risk Toplumu*, 193.

⁴¹ Zygmunt Bauman, *Postmodern Etik*, çev. Alev Türker (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020), 51-52.

eskilerine göre süresiz, yerine göre ansal, daha esnek ve rahat grup ilişkileri içinde tüketmektedirler. Bu tüketim biçimi içinden geldikleri sosyal kökenin *zaman* disiplini dışına taşarak kentleşme ve rasyonel eğitimin etkisiyle belli oranda kitleselleşmiş ve sonuçta farklılaşmıştır. Baudrillard'ın daha modern zamanlar için anlatmak istediği şekliyle⁴² zamanın kullanım değeri burada nesne olarak herkesin kendi keyfine göre şekillendirdiği saatler, günler ve haftalardan oluşan kronometrik bir sermaye anlamında görece özgürleştirilmiş ve bireyselleştirilmiştir.

İlahiyattaki bu genel zaman disiplininin kitabî İslam'ın üretime dönük zaman kavramsallaştırması dışında yeni bir bilgi tasarımı üzerine inşa edilmekte olduğunda kuşku yoktur. İçinden geldikleri toplumsallaşma çevresinin ritüalizme dayalı epistemolojisi ile öğrencilerin muhatap oldukları din ve eğitimin aynı şekilde otoriter ve şekilci karakteri söz konusu zaman algılamasının önemli vektörleri kabul edilebilir. Modernleşmenin bu konuda inşa ettiği yeni değerlerle ilişkili açık bazı gerilimlerden söz edilebilirse de (KK3, KK4) öğrenciler genel olarak yapmakta oldukları boş zaman faaliyetlerini sıradan ve *zamanın ruhu* olarak görmektedirler. Öğrenciler yaptıkları faaliyetleri, buldukları mekânları paylaşarak görünür olmak yanında kişisel bakımları, giyim ve kuşamları ile de tüketim toplumunun sıradan bir üyesi olarak tavırlar ortaya koymuşlardır. Bu yönüyle ilahiyat fakültesi öğrencileri arasında moda eşliğinde ve büyük ölçüde modern bileşenleriyle eğlence ve tüketim de yeni ve kalıcı değerlere bağlanmıştır. Dolayısıyla bütün bunların ilahiyat öğrencileri açısından sadece yeni bir epistemik çevre olmadığı ve aynı zamanda bunun varlık-bilgi-değer bağlamında yeni bir kutsallaşma biçimi ve dinsel tüketim anlamına geldiği de ifade edilmelidir. Gerçekte yapısı itibarıyla sınırları koyan dindir. Fakat post-truth (hakikat-sonrası veya yeni hakikat) çağda -başta soruya da cevap olacak şekilde- arzular ve talepler doğrultusunda ilahiyatın bu şekilde dinin sınırlarını belirlemesi küreselleşmenin oradaki etkileri bakımından anlamlı iken yaşanan çelişkiler kültürel özgeçmişin manipülasyonlara açık pratik düşünme kalıpları ile yakından ilgili gözükmektedir. Başka bir ifadeyle toplumun *olana* değil; *olması gerektiğine* inanma, doğrusuyla ilgili bir reflektir bu.

Sonuç

Bu çalışma ilahiyat fakültelerinde modernleşme ekseninde dinin kavramsal ifadesi ve işlevleri bağlamında dolaylı bazı görüşlere işaret ediyorsa da öncelikle temel bir sorun olarak oradaki modernleşmenin toplumsal bagajları ile bunun topluma yansımalarının bireysel kimliklerde etkilerine odaklanmıştır. Elbette konu farklı örnek olaylar, kavramsallaştırmalar, yöntem ve kuramsal anlayışlar üzerinden değerlendirilebilir. Hatta ilahiyat fakültelerinde din ve modernleşme ilişkisinin daha bütüncül bir anlamının ortaya çıkması için bu gerekli de görülebilir. Ancak ifade edilmelidir ki hangi metodolojik ve kuramsal bakış açıları takip edilirse edilsin konu oldukça karmaşık, farklı disiplinlerin ilgilerini iktiza edecek kadar önemlidir. Konunun İslami bir epistemoloji, özgün kültürel deneyim ve gerçeklikler, Türk modernleşmesi, politik sekülerizm, otoriter muhafazakârlığın ötesinde makro düzeyde modernite ve küreselleşmenin üzerine oturduğu değerlerle irtibatlı olması da bu zorluk ve karmaşanın bir göstergesi kabul edilebilir.

Cumhuriyet ile yaşıt yüzyıllık tarihine bakıldığında ilahiyat çok baskın bir şekilde coğrafi bakımdan kırsal çevreler, sosyoekonomik ve kültürel bakımdan alt ve alt-orta sınıf tabanları içinden gelen öğrencilerin motive ettiği bir eğitim ve öğretim birimi olma vasfını küçük kimi farklarla bugün de sürdürmeye devam etmektedir. Yanı sıra onların din ve modernleşme ilişkileri konusunda ulaştıkları yeni ontolojik, epistemolojik ve etik açılımlara bakıldığında ise sorunun, şüphesiz daha küresel değerlerle ilişkisi yanında bütün bu gelişmelere koşut içerde modernitenin yarattığı hoşnutsuzluklar ile postmodern toplumsal iklimin yarattığı görece daha özgürlükçü, eşitlikçi, hazcı, kuralsız, serbest yaşam tarzları arasında yeni bir dolaşıma sokulduğu görülmektedir. Tartışmasız şekilde ilahiyat fakültelerinde din ve dünya tasavvuru söz konusu sınıfsal karakteristiklerle tarihsel ve modern yaşam tarzlarının periferisinde yeni anlamlar kazanmıştır. Bu modernleşme şekli ilahiyatın dinî, sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi bileşenleri ile yakından ilişkilidir ve buralardaki sorunlar değişimin de hızına bağlı olarak ilahiyatı yeni bir yol ayrımına getirmiştir.

Toplumsal kimliğe konu olan boyutu itibarıyla ilahiyat çevresinde din, çok daha fazla geleneksel kalıpları ve retoriği içinde birtakım kişisel ve toplumsal faydalar için anlamlandırılarak doktrindeki ahlakî tavır ve disiplinin dışında birtakım pratiklerle irtibatlandırılmıştır. Kendi sosyolojik kökenleriyle uyumlu; fakat örgütlü ve resmî bir din alanı olması bakımından beklenenin aksine İslami ortodoksinin dışında bir yorumu öne çıkaran bu din tasavvuru toplumsal bir kurum olarak dinin toplumsal geleceği ve çokça dillendirildiği üzere okuldaki eğitim ve öğretimin niteliğiyle ilgili geniş çaplı önemli sorunlara işaret etmiştir. Öte yandan bu ritüalist ve konformist din anlayışının ilahiyat öğrencilerini modern gelişmeler ve ihtiyaçlar karşısında savunmasız bıraktığı ve bu yüzden çok büyük oranda onları İslami doktrin ile değişim ve dünyevi imkânlar arasında gerilime soktuğu açık şekilde görülmüştür.

⁴² Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, 195.

Fakat sonuçta onlar bireysel kimlikler söz konusu olduğunda tavırlarını seküler olandan yana koyma konusunda da fazla tereddüt göstermemişlerdir.

Bu görüntüleri bağlamında İslami ortodoksi de dikkate alındığında ilahiyat fakültesinde modernleşme sürecinin oldukça sancılı ve gerilimli bir yol üzerinde ilerlediği ifade edilmelidir. Sorunun çözüm yolları yine ilahiyatın kendi düşünümsel ve etkileşimsel çevresi içinde aranmak zorundadır. Bu çerçevede şimdilik oldukça ciddi engelleri bulursa da İslami epistemolojinin daha entelektüel bir çevrede tartışılması, yorumlanması ve gündelik hayatın geniş bir alanında sosyolojik gerçekliklerle sağlıklı bir şekilde buluşturulması için mevcut sosyal, kültürel ve ekonomik arka planın farklılaşmasına yönelik her türden girişimlerin önü açılmalıdır. Bu sebeple genel olarak toplumda, özel olarak da ilahiyat fakültelerinde dinin çevresel kuşatmalardan uzak tutulması, siyasal angajmanlarından kurtarılması, özgürleşmesinin sağlanması oldukça önemlidir. Daha yakın ve imkân dâhilinde bir yol olarak ilahiyat programlarında felsefe ve din bilimi gerçekçi bir temsile kavuşturulmalıdır. Ayrıca modernite ve onun şartları ile yüzleşilerek o, toplumda ulusal ve dinsel tavır belirlemenin kimliksel karşıtı olarak inşa edilmek yerine özgürlükçü ve sosyolojik gerçeklikle uyumlu din tasavvuru için bir imkân olarak görülmelidir.

Kaynak Kişiler

- KK1: T.A.B., erkek, 24 yaşında, 3. sınıf (görüşme tarihi: 28.06.2022)
KK2: M.E.E., erkek, 23 yaşında, 3. sınıf (görüşme tarihi: 28.06.2022)
KK3: M.E.K., erkek, 22 yaşında, 3. sınıf (görüşme tarihi: 28.06.2022)
KK4: B.A., erkek, 24 yaşında, 4. sınıf (görüşme tarihi: 28.06.2022)
KK5: A.E.K., erkek, 24 yaşında, 4. sınıf (görüşme tarihi: 29.06.2022)
KK6: H.Ö., erkek, 23 yaşında, 4.sınıf (görüşme tarihi: 29.06.2022)
KK7: M.A., kadın, 23 yaşında, 2. sınıf (görüşme tarihi: 29.06.2022)
KK8: B.Ü., kadın, 21 yaşında, 2. sınıf (görüşme tarihi: 29.06.2022)
KK9: R.G., kadın, 21 yaşında, 2. sınıf (görüşme tarihi: 30.06.2022)
KK10: M.A., kadın, 20 yaşında, 2. sınıf (görüşme tarihi: 30.06.2022)
KK11: N.K., kadın, 23 yaşında, 2. sınıf (görüşme tarihi: 30.06.2022)
KK12: İ.B., kadın, 21 yaşında, 2. sınıf (görüşme tarihi: 30.06.2022)

Kaynakça

- Akşit, Bahattin vd. *Türkiye’de Dindarlık*. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Akyüz, Niyazi. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Din Anlayışı Ölçeği Üzerine Bir Pilot Araştırma”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/1 (2002), 123-134.
- Apaydın, Halil - Kirman, Mehmet Ali. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Eş Seçim Biçimleri Ve Karşı Cinsle Arkadaşlık İlişkileri Üzerine Psiko-Sosyal Bir Yaklaşım: Kahramanmaraş Örneği”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2004), 97-119.
- Aşlamacı, İbrahim. “Günümüz Türkiye’inde Sayılarla Yüksek Din Öğretimi”. *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. İbrahim Aşlamacı vd. 2/21-37. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2019.
- Ayhan, Halis. *Türkiye’de Din Eğitimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.
- Bardakoğlu, Ali. *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*. İstanbul: KURAMER Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Baudrillard, Jean. *Tüketim Toplumu*. çev. Nilgün Tütal - Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 17. Basım, 2021.
- Bauman, Zygmunt. *Bireyselleşmiş Toplum*. çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 5. Basım, 2020.
- Bauman, Zygmunt. *Küreselleşme*. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 6. Basım, 2016.
- Bauman, Zygmunt. *Postmodern Etik*. çev. Alev Türker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, 2020.
- Beck, Ulrich. *Risk Toplumu*. çev. Kâzım Özdoğan, Bülent Doğan. İstanbul: İthaki Yayınları, 2011.
- Berger, Peter Ludwig vd. *The Homeless Mind*. Middlesex: Pelican Books, 1974.
- Berting, Jan. *Kimlik Siyaseti*. çev. Hüsamettin İnaç. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2. Basım, 2021.
- Bilgin, Vejdi. “Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü”. *Kültür ve Din*. ed. Mehmet Ali Kirman, Abdullah Özbolat. 125-146. Adana: Karahan Kitabevi, 2014.
- Bird, John. *Din Sosyolojisi Nedir?* çev. Abdulvahap Taştan - M. Derviş Dereli. İstanbul: Lotus Yayınları, 2015.
- Ebû Hanife. “el-Âlim ve'l-Müteallim”. çev. Mustafa Öz. *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Erdiç, Şaban. *Ebû Hanife’de Din ve Siyaset*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Erdiç, Şaban. “Gelenek ve Modernlik İlişisini Kurmada Bir Rol-Model Olarak Ebû Hanife Üzerine Sosyolojik Bir Okuma”. *Orta Asya’dan Anadolu’ya İlimin Yolculuğu*. ed. Yakup Koçyigit, Aiitmamat Kariev. 404-414. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Erdiç, Şaban. “Türkiye’de Siyasal Toplumsallaşma ve Siyasal Katılım”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20/2 (2016), 73-100. <https://doi.org/10.18505/cuid.273932>
- Erkilet, Alev. *Ortadoğu’da Modernleşme ve İslâmî Hareketler*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015.
- Eroler, Elif Gençkal. “Dindar Nesil Yetiştirmek”. *Türkiye’nin Eğitim Politikalarında Ulus ve Vatandaş İnşası (2002-2016)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Geertz, Clifford. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, 1973.
- Giddens, Anthony. *Modernite ve Bireysel Kimlik*. çev. Ümit Tatlıcan. İstanbul: Say Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Göle, Nilüfer. “Modernleşme Bağlamında İslami Kimlik Arayışı”. *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba. 70-81. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Basım, 2005.
- Göle, Nilüfer. *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*. çev. Erkan Önal. İstanbul: Metis Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Gülalp, Haldun. “Türkiye’de Modernleşme Politikaları ve İslamcı Siyaset”. çev. Nurettin Elhüseyni. *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba. 43-53. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Basım, 2005.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- İlyasoğlu, Aynur. *Örtülü Kimlik*. İstanbul: Metis Yayınları, 6. Basım, 2020.
- Kasaba, Reşat. “Eski İle Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm”. çev. Nurettin Elhüseyni. *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba. 12-28. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Basım, 2005.

- Keyder, Çağlar. "1990'larda Türkiye'de Modernleşmenin Doğrultusu". çev. Nurettin Elhüseyni. *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba. 29-42. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Basım, 2005.
- Keyes, Ralph. *Hakikat Sonrası Çağ*. çev. Deniz Özçetin. Ankara: Tudem Yayınları, 3. Basım, 2021.
- Kılıç, Recep. *Dini Anlamak Üzerine*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004.
- Kirman, Mehmet Ali. "Din ve Eğlence Kültürü 'KSÜ İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Mezuniyet Gecesi Hakkında Sosyolojik Bir Değerlendirme'". *Kültür ve Din*. ed. Mehmet Ali Kirman, Abdullah Özbolat. 97-121. Adana: Karahan Kitabevi, 2014.
- Lavenda, Robert H. - Schultz, Emily A. *Kültürel Antropoloji*. çev. Dilek İşler - Onur Hayırlı. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2018.
- Northbourne, Lord. *Modern Dünyada Din*. çev. Şahabeddin Yalçın. İstanbul: İnsan Yayınları, 3. Basım, 2003.
- Özbolat, Abdullah. "Değerleri Küreselleşme Sürecinde Değerlendirmek". *Kültür ve Din*. ed. Mehmet Ali Kirman, Abdullah Özbolat. 147-165. Adana: Karahan Kitabevi, 2014.
- Saktanber, Ayşe. "'Siz Nasıl Eğleniyorsanız Biz de Öyle İbadet Ediyoruz'. Entelektüellik ve Popüler Kültür Arasında Türkiye'nin Yeni İslamcı Gençliği". *Kültür Fragmanları*. ed. Deniz Kandiyoti, Ayşe Saktanber. 259-277. İstanbul: Metis Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Taştan, Abdulvahap vd. "Üniversite Düzeyinde Din Öğretimi Alan Öğrencilerde Eğitim Sürecinde Oluşan Tutum ve Davranış Değişiklikleri (Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11 (2001), 169-192.
- Wolf, Eric R. *Köylüler*. çev. Abdulkemir Sönmez. Ankara: İmge Kitabevi, 2000.
- Yaşın, Yael Navaro. "Kimlik Piyasası -Metalar, İslamcılık, Laiklik-". çev. Zeynep Yelçe. *Kültür Fragmanları*. ed. Deniz Kandiyoti, Ayşe Saktanber. 229-258. İstanbul: Metis Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Yılmaz, Zehra. *Dişil Dindarlık*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans> erişim tarihi: 28.09.2022.